

Filipino

Ikaapat na Markahan
Modyul 5- Ikalimang Linggo

NOBELA: NOLI ME TANGERE
(Dr. Jose P. Rizal)

Mga Mahahalagang Pangyayari
Kabanata 41-64

Panimula

Matapos mong mabasa at maunawaan ang mga pangyayari sa Kabanata 1-40 ng nobelang “Noli Me Tangere”, tunghayan mo ang makulay at kapana-panabik na mga kinahinatnan sa huling bahagi ng nobela.

Ang araling ito ay sumasaklaw sa mga pangyayaring naganap sa Kabanata 41 hanggang Kabanata 64. Bahagi rin sa aralin ang pagpapaliwanag sa mga kaisipang nakapaloob sa mga kabanata tulad ng pamamalakad ng pamahalaan, paniniwala sa Diyos, kalupitan sa kapwa, kayamanan at kahirapan.

Pagkatapos ng araling ito, ikaw ay inaasahang napapahalagahan ang iyong tungkulin bilang isang anak gayundin ang pag-unawa sa tungkulin ng isang ina para sa ikabubuti ng kanyang anak at pamilya.

MGA PINAKAMAHALAGANG KASANAYANG PAMPAGKATUTO (MELC)

F9PB-IVg-h-60- Naipaliliwanag ang mga kaisipang nakapaloob sa aralin gaya ng: pamamalakad ng pamahalaan, paniniwala sa Diyos, kalupitan sa kapwa, kayamanan, kahirapan at iba pa;

F9PD-IVg-h-59 –Naihahambing ang katangian ng isang ina noon at sa kasalukuyan batay sa napanood na dulang pantelebisyon o pampelikula.

F9PS-IVg-62 - Naipaliliwanag ang kahalagahan ng pagtupad sa tungkulin ng ina at ng anak.

F9WG-IVg-62 - Nagagamit ang mga angkop na ekspresyon sa: pagpapaliwanag, paghahambing at pagbibigay-opinyon.

F9PD-IVi-j-60- Nasusuri ang pinanood na dulang panteatro na naka-video clip batay sa pamatayan.

Subukin

Panuto: Basahin at unawain ang bawat katanungan at piliin ang titik ng tamang sagot batay sa hinihingi nito. Isulat ang sagot sa isang buong papel. (Huwag kalimutang isulat ang pangalan, taon, pangkat at bilang ng modyul.)

1. Ito’y isang anyong pampanitikan na naglalahad ng mga pangyayari na pinaghahabi sa isang mahusay na pagbabalangkas na ang pinakapangunahing sangkap ay ang pagkalabas ng hangarin ng bayani sa dako.
A. tula B. sanaysay C. maikling kuwento D. nobela
2. Ano ang kasingkahulugan ng salitang *mabatid*?
A. masali B. malaman C. makita D. matanaw
3. Ano ang ibig sabihin ng salitang *makapangahas*?
A. marangal B. maglakas-loob C. magbantay D. matuklasan
4. Pitong taon ako sa ibang bansa at sa pagbabalik ko ay hindi ko matiis na hindi batiin ang pinakamahalagang hiyas ng aking bayan ang mga babae.” Sino ang nagwika nito?
A. Pilisopo Tasyo B. Kapitan Tiyago C. Crisostomo Ibarra D. Padre Damaso
5. Mula sa pahayag na nasa bilang 4, anong pagpapahalagang pangkatauhan ang ipinapakita ng tauhan sa mga babae?
A. pagkawalang-galang B. pagkamagalang C. pang-aalipusta D. pagkagiliw
6. Kapag nakaramdam ka ng galit, alin sa sumusunod ang iyong dapat gawin?
A. Magtanim ng galit sa mga taong may atraso sa iyo.
B. Gumanti sa mga taong gumawa ng masama sa iyo.
C. Patawarin ang mga taong nagksala sa iyo at ipasa-Diyos na lamang ito.
D. Patawarin ang mga taong nagkasala sa isang kondisyon na humingi sila ng tawad.

7. Ano ang kinalabasan kapag hinahabaa natin ang ating pasensya sa lahat ng pagkakataon?
 - A. Makaiwas tayo sa gulo
 - B. Hindi masasayang ang ating oras
 - C. Hindi tayo mapagalitan ng ating mga magulang
 - D. Sa lahat ng panahon ay maging masaya ang ating buhay
8. Sa iyong palagay, dapat ba tayong maghimagsik sa kahirapang ating naranasan?
 - A. Hindi, dahil sanay naman tayo sa kahirapan.
 - B. Oo, dahil hindi nararapat na maghirap ang tao.
 - C. Oo, sapagkat ang tao ay ipinanganak na sagana.
 - D. Hindi, dahil nasa ating kamay nakasalalay ang ating buhay at hindi sa ibang tao.
9. Habang lumalaki ka, napapansin mo na laging nagbubulungan ang iyong mga pinsan sa tuwing pumupunta sa kanila. Palihim naman silang sinasaway ng iyong mga tiyahin at kung minsan ang iyong mga magulang pa ang sumusuway sa kanila. Mas lumalaki pa ang iyong pagtataka nang minsang marinig mo ang salitang ampon sa isa sa iyong mga pinsan. Nang tanungin mo kung sino ang ampon ay umalis lamang ito. Ano ang iyong gagawin upang mawala ang agam-agam sa iyong sarili?
 - A. Hayaan na lamang sila sa kanilang ginagawa.
 - B. Komprontahin sila at awayin kung bakit lagi na lang silang nagbubulungan.
 - C. Hindi mo kikibuin ang iyong mga pinsan at mga tiyahin kung nasa bahay ninyo sila.
 - D. Kausapin ang iyong mga magulang at sabihin sa kanila ang iyong saloobin hinggil sa iyong naobserbahan.
10. Base sa sitwasyon sa itaas, ano ang iyong gagawin kung malaman mong isa ka palang ampon?
 - A. Lalayas ka at hindi ka na muli pang babalik sa kanila
 - B. Magdaramdam ka sa kanila at hindi mo na sila kikibuin.
 - C. Magagalit ka sa iyong mga magulang na umampon sa iyo.
 - D. Iiyak ka ngunit iintindihin mo ang lahat ng mga pangyayari.

Para sa bilang 11-15

Piliin mula sa mga pagpipilian ang tamang ekspresyon sa pagpapaliwanag, paghahambing at pagbibigay-opinyon na hinihingi upang mabuo ang diwa ng pangungusap.

11. Ang katapatan nina Maria Clara at Ibarra _____ ay nagpapakita lamang na talagang minahal nila ang isa't isa.
 - A. batay sa
 - B. halimbawa
 - C. sa madaling salita
 - D. tulad
12. _____ ang pag-aalala ni Kapitan Tiyago sa nangyari kay Maria Clara sa beateryo kaya pinagbakasyon muna si Maria Clara sa San Diego.
 - A. tulad
 - B. halimbawa
 - C. kung gayon
 - D. labis
13. “_____ halamang lumaki sa tubig, daho'y nalalanta munting di madilig, ikinaluluoy sandaling init... gayundin ang pusong sa tuwi'y maniig”
 - A. parang
 - B. sa tingin ko
 - C. tulad
 - D. halimbawa
14. Sa makabagong panahon ng pagsusuyuan ay puwedeng idaan sa *social media* _____ noon na kailangang umakyat ng ligaw sa bahay ng isang dalaga.
 - A. ayon sa
 - B. higit na
 - C. di tulad
 - D. paniniwala ko
15. Ang Noli Me Tangere ay binuo upang maisakatuparan ang mithiin ni Dr. Jose Rizal _____ ito'y magagamit bilang sandata sa pagkamit ng kanilang kalayaan at kaunlaran ng bansang Pilipinas.
 - A. tulad
 - B. samakatuwid
 - C. labis
 - D. batay sa

Aralin 4.5

NOBELA: NOLI ME TANGERE

Ni: Dr. Jose P. Rizal

Kabanata 41-64

(Una at Ikalawang Araw)

Alamin

1. Natutukoy ang mga kaganapan sa mga kabanatang binasa.
2. Naipaliliwanag ang mga kaisipang nakapaloob sa aralin gaya ng: pamamalakad ng pamahalaan, paniniwala sa Diyos, kalupitan sa kapwa, kayamanan, kahirapan at iba pa..

Balikan/Pagganyak

Panuto: Isulat ang **T** sa patlang kung totoo ang mga pangyayari o naganap sa nakaraang aralin at **HT** naman kung ang mga pangyayari ay hindi totoong naganap.

- ___ 1. Ginanap ang pistang pambukid sa dagat, dinaluhan ng mga binata at dalaga at ikinagulat ang pagkakita ng malaking buwaya na nasa baklad.
- ___ 2. Pumunta si Ibarra sa tahanan ng pantas at doon ibinahagi ang balak nitong magpatayo ng paaralan.
- ___ 3. Isang relikaryong pilak (*locket*) ang pasalubong ng ama kay Maria Clara ngunit inilimos lang niya ito sa babaeng ketongin.
- ___ 4. Isang kakaibang panghugos ang itinayo sa paaralan na inembento ng lalaking madilaw.
- ___ 5. Isang pananghalian, nawalan ng pagtitimpi si Ibarra, mariing hinawakan ang leeg ng pari upang hindi makagalaw ngunit naawat ito ni Maria Clara.

Tuklasin

Binabati kita! Tunay na nauunawaan mo ang mga kaganapan sa nakaraang mga kabanata. Ngayon naman ay alamin mo ang mahahalagang pangyayari na magpapayabong sa iyong kaalaman at kukumpleto ng iyong pinag-aaralan ukol sa nobela. Narito ang mga buod ng huling mga kabanata at basahin mo nang may pang-unawa.

KABANATA 41: Dalawang Panauhin

Nasa laboratoryong maliit niya sa bahay si Ibarra at abala sa mga tubong gamit sa pag-eeksperimento nang dumating si Elias. Ibinalita ng bagong dating na may lagnat daw si Maria Clara. Nagpasalamat si Ibarra at tinanong din si Elias kung paano nito napahinto agad ang gulo at pag-aaklas ng mga taong-bayan ng gabing nagdaan. Sinabi ni Elias na magkapatid ang nangunguna sa pag-aalsa dahil sa pinarusahan ng guwardiya sibil

Si Elias ang nagligtas sa magkapatid para huwag mapasama sa parusa kaya sa dalawa siya nakiusap na huwag nang mag-alsa. Nang lumabas si Ibarra para dumalaw sa may sakit na kasintahan, nasalubong niya ang isang marusing na lalaki na nagpakilalang kapatid raw siya ng namatay sa paghuhugos ng bato. "Nakikiramay po ako," sabi ni Ibarra. "Magkano ang ibabayad ninyo sa pamilya ng kapatid ko?" "Ibabayad? Magbalik kayo mamayang hapon at mag-usap tayo. Nagmamadali po ako ngayon." Kahit na sinabi ni Ibarra na papag-uusapan ang hinihinging bayad sa pamilya ng namatay, iginiit ng lalaki na malaman agad. Sinabi rin niya na kung malaki ang ibabayad ni Ibarra, tiyak na magiging magkaibigan sila.

KABANATA 42: Ang Mag-asawang De Espadaña

Dahil nga may karamdaman si Maria Clara, tinawag ni Kapitan Tiago ang doktor na si Don Tiburcio de Espadaña at dumating itong kasama ang asawang Donya Victorina delos Reyes de Espadaña, na tuwang- tuwang matawag ding doktora. Kasama rin ang pamangking Espanyol na si Don Alfonso Linares de Espadaña na inaanak raw ng isang kamag-anak ni Padre Damaso. Sino si Don Tiburcio? Isa siyang dating katulong ng isang manggagamot sa Espanya, nagtrabaho sa barko at napilayan, at pinababa nang dumaong ito sa Pilipinas. Sa Pilipinas siya'y nagduktor-duktor at alam ng marami na maraming pasyente na siyang namamatay. "Hayaan mo nang makaipon si Tiburcio." diin ng mga kababayang Kastila. "Masama ang manloko sa panggagamot pero kung naiisahan niya ang mga Indio, walang masama rito." Si Donya Victorina ay malapit nang maging apat-na-pu't lima ang gulang ngunit hindi niya inaamin ito kaninuman. Sa kanyang palagay siya ang pinakamagandang babae kaya nangarap na mag-asawa ng taga-ibang bansa.

Wala naman daw na matangos ang ilong na nakapansin sa kanya. May nagsasabi na lumigaw raw sa kanya noong bata-bata pa si Kapitan Tiago. Sawa na sa kahihintay at napag-iwanan na ng panahon kaya hindi nagdalawang-isip nang makaharap si Tiburcio.

Napakasalan ni Don Tiburcio ang mayamang Donya Victorina dahil kailangan niya ng masasandalan, ngunit naging sunud-sunuran siya dito. Kasama nga nila ang bagong lunsad na pamangking si Linares nang puntahan ang may sakit na Maria Clara. Sinabi nila ditong hindi basta-bastang pamilya ito dahil pati Kapitan Heneral ay dito tumutuloy. Matapos kumain tumindig si Donya Victorina at nagpahangin sa hardin.

Maya-maya pa ay nagbalik na ito sa salamin naghahanap sa asawa na noon ay kagagaling lamang sa palikuran. "De Espadaña, para kang pagong. Bilisan most puntahan na natin si Maria Clara sa silid niya. Tandaan mo Don Santiago, hindi basta-basta tao ang mga binibisita ng esposo ko para gamutin sa Madrid Kailangang nasa alta sosyedad ang pasyente upang makaharap ang ekspertong asawa ko." Sinamahan ni Kapitan Tiago ang grupo sa silid ni Maria Clara. May kadiliman ang silid. Nasa tabi ni Maria Clara si Sinang, si Victoria at si Andeng. Pinulsihan ni Dr. de Espadaña ang may sakit. Parang totoong doktor na nagtanong ito sa nakahigang dalaga matapos pangangahin at suriin ang mga mata. "Ma... may sakit siya...pe ... pero magagamot at gagaling din kaagad." Pangiti-ngiti si Donya Victorina habang nanonood ang lahat sa panggagamot ng super sikat na si Doktor de Espadaña. "Liquen na may gatas sa umaga y arabe de altea at dalawang pildoras de eimoglasa ang iinumina mo iha." Hangang-hanga si Donya Victoria sa lakas ng loob ng asawa. Hindi na pinalampas ang oras, kaagad nitong ipinakilala si Maria Clara kay Linares. Parang walang nakita ang dalaga. May isang bisita kasi itong inaasahang dadalaw. Hindi nakaligtas sa paningin ni Padre Salvi si Linares na mukhang gandang ganda sa may sakit na dalaga. Parang estatwang napanganga ang binatang Espanyol.

KABANATA 43: Mga Balak

Nagising si Maria Clara sa pagkakahimbing Hindi niya akalaing makikita niya si Padre Damaso na Tuhaan. Lahat ng nakatanaw sa pag-uusap ng magninong ay nagpapabulaang may pusong bato ang kura. Sa sobrang pagdadalamhati sa pagkakasakit ng inaanak, lihim na nagtunguyngoy si Padre Damaso sa balkonaheng may mga halamang nakabaging, Nang mapag-isip-isip na baka may nakakakita sa kaniya, matuling bumaba si Padre Damaso na sinalubong naman ni Donya Victorina. Dali-daling ipinakilala ng Donya si Linares na sinipat-sipat ng matabang pari mula ulo hanggang paa. "Li... Linares? Nagkita na ba tayo? Saan?" "Alfonso Linares po," pagbibigay diin ng batang Espanyol. "Ako po ang inaanak ng kapatid ninyo." "Inaanak ni Carlitos?"

Naku at napakalaki mo na. Pero hindi ka kasingkatawan ng mga brusko at maskuladong kababayan natin. Hindi ka pa siguro ipinanganak ay umalis na ako sa Espanya. Napipi ang katawan ni Linares nang buong galak na yakapin ni Padre Damaso. May liham na iniabot si Linares kay Padre Damaso galing sa kamag-anak nito sa Espanya na ninong naman ng binata. Nagsasaad ang liham na ihanap daw ng trabaho at asawa si Linares. Tapos ng abogasiya ang binata at madaling maihanap ng trabaho ng pari. At tungkol naman sa asawa, kakausapin niya si Santiago Kinabahan si Padre Salvi na matagal nang nagmamasid nang banggitin ni Padre Damaso ang pangalan ni Santiago. Sa laking pag-aalala kung sino ang maaaring maging asawa ni Maria Clara, siya ay nagpalakad-lakad sa bahay ni Tiago na tila malaki ang problema. Sinabi kay Padre Salvi ni Lucas na kapatid ng nadaganan ng batong-buhay na pinagsisipa raw siya ni Ibarra at ang ibinayad sa kanya ay limandaang piso lamang "Pasalamat ka," sabi ni Padre Salvi, "at binayaran ka at hindi ka ipinakulong." Pinalayas niya ang abuserong lalaki. Bago rin niya nilisan ang bahay ni Kapitan Tiago, parang nagtatanong kung paano kaya magugustuhan ni Maria Clara si Linares.

KABANATA 44: Pagsusuri sa Budhi

Unti-unti nang gumagaling si Maria Clara sa kanyang karamdaman nang magkita-kita uli ang kura at ang mag-asawang Espadaña sa bahay ng dalaga. Ang paggaling daw ng dalaga, sabi ni Donya Victorina, ay dahil sa bisa ng gamot na inireseta ng asawa. Sa palagay naman ni Kapitan Tiago ay dahil sa paghahandog niya ng gintong baston kaya bumaba ang lagnat ng maysakit. Nagkasakit daw si Maria Clara dahil sa pagod sa pista. Sabi naman ni Padre Salvi ang dapat daw pasalamatan ay ang pangungumpisal ng dalaga. "Daig ng malinis na konsensya ang alinmang mabisang gamot," wika niya. Iminungkahi ni Donya Victorina na bakit hindi raw si Donya Consolacion ang kumpisalin. "Malala na siya, ngunit kung mangungumpisal ay baka hindi na siya buntalin ng asawa." "May kagagahan ang babaeng iyan," sabi ni Donya Victorina. "Alam ba ninyong wala nang ginawa iyan sa simbahan kundi bantayan ako? Hindi naman dapat ipagtanong pa kung sino sa aming dalawa ang higit na maganda. Kaunti ko na ngang itanong sa kanya noong linggo kung ano ang nakikita niyang mali sa kasuotan ko. Ngunit nagpigil ako, dahil hindi ako dapat pumatol sa isang mas mababa ang pinag-aralan kaysa akin." Ibinaling ni Padre Salvi ang tingin kay Kapitan Tiago upang matigil ang pagsasalita ni Victorina. "Pakisabi mo kay Isabel na ihanda si Maria Clara sa pangungumpisal, at pangungumunyon.

Babalik ako para siya kumpisalin. "Pe pero Padre Salvi, baka naman po akalain ni Maria Clarang malubha siya." pag-aalala ni Linares. "Huwag kang mag-alala," sagot ng kura na sarkastikong tumingin sa payat na kababayan mula ulo hanggang paa. "Marami na akong pasyenteng lumakas at gumaling matapos mangumpisal at mangumunyon. Natanawan ng mga nag-uusap na pumanhik si Tiya Isabel upang pumasok sa kwarto ng may sakit. Sa loob ng silid, ang nanghihina pa ring dalaga ay binabantayan pa rin ni Sinang at ni Victoria. "Uminom ka pa ng isa," bulong ni Sinang sa nakahigang dalaga habang isinusubo ang isang pildoras. Sa halip na lunukin, kinuha ni Maria Clara ang gamot at itinago sa balsa. "Ipinasabi niyang ihinto mo raw ang pag-inom ng gamot kung may maririnig kang parang tunog ng papalapit na bubuyog." "Hindi ba siya sumulat man lamang?" "Marami siyang inaasikaso." "Wala ba siyang ipinasabi man lang." "Lalapitan daw niya ang Arsobispo para maabswelto sa pagiging ekskomunikado. Nahinto ang pag-uusap ng magkaibigan sa paglapit ni Tiya Isabel. Ibinalita nito ang paghahanda ni Maria Clara sa muling pangungumpisal kay Padre Salvi.

"Pakiwan ninyo sandali si Maria Clara, Sinang, Victoria." "Hindi po ba kakukumpisal lang niya noong isang Linggo? Ako po na walang sakit ay hindi naman nagkakasala, si Maria Clara pa na may karamdaman ang magkakaron ng kasalanan? Kakukumpisal pa lamang ni Maria Clara nang nagdaang linggo ngunit kailangan na naman daw ali sapagkat, ayon kay Padre Salvi, "may pitong kasalananang nagagawa ang lahat na di napapansin mas lamang." Binasa ni Tiya Isabel nang dahan-dahan kay Maria Clara ang sampung utos ng Diyos para ihanda siya sa pangungumpisal. Matapos gabayan sa pagsusuri sa sarili, pinapasok na ang kura para siya'y kumpisalan. Mula sa pintuan napapansin ni Tiya Isabel ang pamumutla ni Padre Salvi habang nakikinig kay Maria Clara, na para bagang siya at hindi ang dalaga ang nangungumpisal.

KABANATA 45: Ang Mga Pinag-uusig

Pumunta si Elias sa kuwebang pinagtataguan ni Kapitan Pablo at mga kasama nito. Isinalaysay ni Pablo ang nangyari sa kanyang mga anak. Ang kaisa-isang dalaga niya ay winalan ng puri ng kura, ang bunsong lalaki ay ibinitin dahil sa bintang na pagnanakaw, ang isa pang lalaki ay hinuli at "nagpatiwakal" daw sa kulungan Sinabi ni Elias na hindi kailangang ialay ang buhay upang makapaghiganti. May kakilala raw siyang matalinong kababayan na kaibigan ng Kapitan Heneral.

Magiging tagahatid raw ito ng hinaing ng mga mamamayan. Sinabi mo bang siya'y mayaman?" tanong ni Kapitan Pablo. "Tandaan mong karamihan sa mga mayayaman ay makasarili at walang pakialam sa mga kapuspalad." "Mayaman nga po ang binatang nabanggit ko pero hindi siya katulad ng ibang mayaman na laging ang sariling pag-unlad ang iniisip. Isa siyang masayahing binata na malapit nang mag-asawa at hangangarap na magkaroon ng isang mabuting pamilya."

"Kung laging kaligayahan ang nasaisip niya, hindi niya maipaglalaban ang pagbibigay ng katarungan sa mga taong nahihirapan." "Ang atin pong kailangan kasi ay isang lider na may malinis na layunin para sa ikabubuti ng bayan." Kapag wala raw ibubunga ang gagawin ni Ibarra siya mismo, si Elias, ay makakasama sa pag-aalsa laban sa pamahalaan.

KABANATA 46: Ang Sabungan

Kabilang sa maraming pumupunta sa sabungan tuwing Linggo sina Kapitan Tiago, at Kapitan Basilio na ama ni Sinang. May mga pumupusta at mayroon din namang nanonood lamang dahil walang pera. Kasama-sama ng mga sabungero ang mga batang lalaki. Para bang tinuturuan ang mga musmos sa daigdig ng pagsasabong. Itinuturo бага dito kung paano magsabong, kung paano magsugal, at kapag sila'y wala na ang mga anak naman ang makikipagsapalaran. May nagtitinda rin ng mga kakanin, nganga at sigarilyo. Sama-sama ang mga gustong pumusta at mga naghihimas ng manok. Tanong ni Kapitan Basilio.

"Ano kayang klaseng manok ngayon ang dala ni Kapitan Tiago?" "Kanina pong umaga ay nanalo ang lasak niya laban sa talisain ng konsul. Ngayon, hindi ko po alam kung ano uli ang ilalaban niya." "May pag-asa kaya ang bulik ko?" "Sigurado po. Itataya ko kahit buhay ko." Nakita nilang lumalapit si Kapitan Tiago. "Ibinalita ni Sinang na bumubuti na raw ang kalagayan ni Maria Clara," sabi ni Kapitan Basilio. "Wala na nga siyang lagnat pero mahinahina pa rin."

Kabilang sa mga nagmamasid ay dalawang binata, si Bruno at Tarsilo, anak ng isang lalaking pinatay sa palo ng mga guwardiya sibil. Napilit yakagin ni Lucas ang magkapatid na sumalakay sa kwartel sa pangakong magbibigay daw si Crisostomo Ibarra ng salapi sa mga sasama dito. Sinabi pang darating daw si Ibarra na may dalang mga baril. Kailangan din daw maghanap sila ng iba pang mga sasama sa kanila.

KABANATA 47: Ang Dalawang Donya

Sa paglalakad sa karsada ni Don Tiburcio at Donya Victorina, napapansin ng mapagmataas na babae ang hindi raw paggalang ng mga tao sa kanila. "Di man mag-alis ng sumbrero kung nakakasalubong tayo. Sige, paluin mo sila ng baston sa ulo, tulad ng pamamalo ng kura at mga opisyal ng konstabularyo. Turuan mo ang mga bobong iyan." Hindi naman siya pinakikinggan ng lalake dahil baka raw gumanti ang mga ito. Nasalubong din ang tinyente at ipinakita rin ng donya ang mababang pagtingin niya dito dahil tinyente lamang.

Nononood sa kanilang pagtatalo si Donya Consolacion na nakadungaw sa kanilang bintana. Nagkakainggitan lagi ang dalawang babae at nagtatalo kung sino ang mas maganda sa kanila. Ngayon nga ay halos magpangapit na naman sa inis sa bawa't isa. "Ikaw, Donya Maldita? Bakit ganyan ka kung kumilos? Naiinggit ka ba sa akin?" tanong ni Victorina. "Ako? Naiinggit? Aba, baka akala mo naiinggit ako sa kulot-kulot na buhok mo." "Bumaba ka riyan. Bumaba ka at nang makita mo. Baba!" mo ang hinahanap

Inawat ang galit na donya ng asawa at niyaya nang umalis. Galit na sabi ng asawa, "Kailangang turuan ang malditang iyan. Walang modo. Walang pinag-aralan. Mag-ingat ka, Babae. Hindi ako probinsiyana, impakta. Sa Maynila, hindi ako sumasama sa isang sundalo lang. Wala kang delikadesa." "Aba! nagsalita ang kanyang

KABANATA 48: Ang Palaisipan

Dumalaw si Crisostomo Ibarra kay Maria Clara upang ibalita na tinanggap na siya uli ng Simbahang Katoliko. Tuwang-tuwa si Tiya Isabel sa nangyaring ito sa pinapaburang binata. "Kararating ko lang, Maria. Nagmamadali akong makita ka. Baka ikako may sakit ka pa. Mukhang masaya ka naman at nasa mabuting kalagayan. Puede bang dalawin kita bukas?" Nakita ni Ibarra na naroon pala si Linares at may hinandog na bulaklak kay Maria Clara. Nagpaalam siya at pumunta sa pinatatayang paaralan. Nakausap niya ang namamahalang Nol Juan na tuwang-tuwang ipinagmamalaki ang trabaho niya. Nasabi ni Nol Juan na kahit daw si Padre Damaso ay naekskomulgado na rin ng Simbahan.

May sinaktan siyang sakristan na nagsumbong sa arsobispo at ang pari ay naparusahan. Kaya ngayon daw, lahat ng kalaban ng pari ay kanyang ginagantihan din ng parusa. Habang kakwentuhan si Nol Juan at ilang nakabuntot na kasama, napansin ni Ibarra sa di kalayuan ang isa pang trabahador na may matipunong pangangatawan. Hindi nagkamali ang binata, si Elias yon na nagbubuhay ng mga sako ng simyento.

"Nol Juan, Nol Juan, pakikuha mo nga ang 17 91 listahan ng mga trabahador mo." "Sandali po. O mga kasama, magbalik na kayo sa mga puwesto ninyo. Pagtalikod ni Nol Juan ay mabilis na lumapit si Ibarra kay Elias na noon ay nag-iisa sa paghahalo ng bato at simyento. "Hi... hindi kita nakilala." "Do... Don Crisostomo," ani Elias na luminga-linga muna bago nagpatuloy sa pagsasalita. "Mahalagang makausap ko kayo mamayang paglubog ng araw sa bangka ko sa may tabi ng lawa. Maghihintay po ako sa inyo. Huwag inyong kong bibiguin." Mabilis na lumayo si Elias nang napansing tumangutango ang kausap bilang pagsang-ayon. Sa pagbabalik ni Nol Juan ay dala-dala na nito ang listahan. Paulit-ulit na binasa ng binata ang mga pangalan sa listahan ng mga trabahador pero wala roon ang pangalan ni Elias.

KABANATA 49: Ang Boses ng mga Pinag-uusig

Nagtagpo si Elias at Ibarra sa dalampasigan at isiniwalat ni Elias ang hinaing ng mga api: reporma sa militar, hustisiya sa simbahan, respeto sa dignidad ng tao, pagbawi ng mga pribilehiyo sa mga abusado. Sinabi ni Ibarra na kailangang pag-aralang mabuti ang mga daing at hinihinging reporma ng mga hindi kuntento. "Mahal ko ang ating bayan, Elias, tulad ng pagmamahal mo. Kahanga-hanga ang paninindigan mo. Ngunit hindi tayo dapat mapatangay sa agos ng mapusok na damdamin." Sinabi pa ni Ibarra na hindi niya iniisip ang kalungkutang sinapit ng pamilya niya. Ang mas mahalaga raw ay ang seguridad ng Pilipinas at interes ng Espanya. "Dapat na magkaroon ng ugnayan ang dalawang bansa." Sabi ni Elias, "Ikinalulungkot kong hindi ako magaling magsalita.

Isa po akong katutubo na nakapag-aral lang nang kaunti. Katutubo lang ako, mababa, walang dangal. Di tulad ng mga Kastila na tinitingala. "Kung kayo na edukado ay yumayakap sa kakaiba ninyong opinyon, ako ay nagdadalawang-loob ngayon sa aking paninindigan. Dapat kayang bumalik ako sa mga sawimpalad at ipilit sa kanilang baka mali ang paniniwala nila? Marahil dapat kung sabihin sa kanila na sa halip na magtiwala sila sa sarili ay kailangang magtiwala na lang sila sa Diyos. Saan po ba ninyo gustong ibaba ko kayo, Senyor Ibarra?" "Masakit kang magsalita, Elias," sabi ni Crisostomo. "Nakasusugat ng damdamin. Ako ngayon ang nagdadalawang-isip kung tama o mali ang aking paninindigan. Ang bawat salita mo ay parang humihigop sa puso ko. "Hindi ako nakipamuhay sa mga kababayan natin kaya siguro hindi ko alam ang tunay na pangangailangan nila. Nagsimula akong mag-aral sa paaralan ng mga Heswitas at nagtapos sa Europa. Ang mga kaisipan ko at pananaw ay hango sa mga aklat at hindi sa karanasan. "Mahal ko ang Pilipinas na tulad ng pagmamahal mo. Hindi dahil sa obligasyon ko, o dahil dito ako ipinanganak, kundi dahil dito nanggagaling ang kaligayahan ko." Kung malaman daw niya ang pinagdaanang buhay ni Elias, wika pa ni Ibarra, maaaring maiba ang paninindigan niya sa pamahalaan at simbahan.

KABANATA 50: Ang Kasaysayan ni Elias

Isinalaysay ni Elias ang kanyang buhay ay Ibarra. Ang lolo niya ay pinarusahan sa bintang pagsunog sa tanggapang pinaglilingkuran. Ang lola niya ay napilitang magtrabaho at sumama sa ibang lalaki para mabuhay. Sa sama ng loob sagbigti ang lolo niya. Ang lola rin ay namatay nang makita naman ang panganay na anak ay ibinitin ng mga maykapangyarihan. Ang pangalawang anak nagkaroon ng kasintahan ngunit siya'y ipinatulong mga mahihigpit na magulang ng dalaga alam ay ama pala nilang nagtagal sa kulungan Nagsilang ang kasintahan ng kambal, isang babae at isang lalaki, si Elias. Nakapag-aral sa La Concorde matandang lalaking naglingkod sa kanila ma di nila at Ateneo ang magkapatid at lumaking masasaya. May Sinurot-surot na naman sila ng lipunan at ang mga malagim na pangyayari sa buhay ng pamilya nila ay nabunyag uli. Ang kasal ng kapatid na malapit sanang idaos ay hindi natuloy. Nagkasakit ang am nila at tuluyang namatay. Dinamdand na mabuting kakambal niya ang mga pangyayari at ito'y umalis

Natagpuan itong isang bangkay makaraan ang ilang araw. Iyan ang kasaysayan ng buhay ni Elias

Nalungkot si Ibarra sa kuwento ni Elias nguni't matibay ang pasiya niyang kailangang maghintay. Ipinatayo raw niya ang paaralan dahil naniniwala siyang ang kabataan ay pag-asa ng bansa sa kinabukasan. "Hinding-hindi po mapagtagumpayan ang kalayaan kung hindi ito ipaglalaban," ang giit ni Elias. "Ipaglalaban ang ganiyang klase ng kalayaan?" tanong ni Ibarra. "Nahahabag ako sa mga aping nagpadala sa iyo. Ngunit dapat silang maghintay. Hindi dapat gumawa ng ibang kamalian para iwasto ang isang kamalian. Sa palagay ko, lahat tayo ay dapat sisihin sa kinahinatnan ng bayan natin." Hindi umimik si Elias. Yumuko ito at itinuloy ang pagsasagwan. Inisip niya ang ibang mga sinabi ng marangal na binata. "Maghintay tayo. Nasa likod natin ang Diyos. Hindi ako mamumuno sa taong bayan. Kung makikita ko silang may mga sandata, papanigan ko ang pamahalaan. Ito ang dahilan kung bakit ko ipinatayo ang paaralan. Naniniwala akong ang mga kabataan ang siyang pag-asa ng bayan." Pagdating sa dalampasigan, sila ay nagkamay at Naglakad nang papalayo sa dalampasigan si nagpaalam Ibarra. Muling sumakay sa bangka si Elias at kahit na may malalim na iniisip ay sumagwan na ito nang nasisinagan ng malamalam na liwanag ng buwan. Nang sumagwan. Parang estatwa ang kaniyang mukha na marating niya ang kabilang ibayo ng pampang, bumaba at hinila nito ang bangka sa may dalampasigan. Itinali mya ito sa isang poste upang makasiguro na hindi ito aanurin ng umaalong tubig. Napansin ni Elias na may sumalubong sa kaniyang pagdating. Sinalubong si Elias ng isang lalaki na nagtanong, "Kailan po kayo sasama sa amin?" "Sa oras na dumating ang panganib. Sabihin mo sa kumander na hindi ko binabawi ang binitiwang kong mga salita."

KABANATA 51: Ang mga Pagbabago

Sa sulat ni Donya Victorina de Espadaña kay Linares, binantaan niya ang binata na kapag hindi nito sinunod ang iniutos na paglalampaso sa alperes at asawa nito, ibubunyag kay Kapitan Tiago at Maria Clara na hindi siya tunay na sekretaryo ng Ministro sa Madrid at hindi rin kaibigan ng Kapitan Heneral. Pahinga-hingang nag-iisip ang payat na Espanyol nang pumasok sa sala si Padre Salvi. "Kumusta kayo?" bati ng kura kay Linares. Matamlay na ngiti ang isinagot ng binatang puti. "At kayo po?" dagdag ng pari sa kapapasok pa lamang na si Kapitan Tiago. Dali-daling humalik sa kamay si Kapitan Tiago matapos abutin ang sumbrero at tungkod ng kura. "May maganda akong balita sa inyong dalawa, Santiago, Maria," sabi ng kura. Nagkatinginan sina Victoria at Sinang nang di banggitin ang mga pangalan nila. "Natanggap ko ang ilang sulat sa Maynila na nagpapatotoo sa dalang balita ni Crisostomo na hindi na nga ito ekskomulgado at maaari nang magpakasal Nang marinig ang salitang magpakasal, nagpilit tumayo si Maria Clara subalit parang nauupos itong kandilang muling napaupo. Nagkatinginan si Kapitan Tiago at si Linares. Namutla ang binata at malungkot na napayuko ang matanda.

"Noong una, arogante ang tingin ko kay Crisostomo Ibarra. Mainit ang ulo niya. Pero nakita ko na marunong din siyang tumanggap sa mga pagkukulang niya. Kung hindi siguro kay Padre Damaso, baka hindi siya pinatawad ng Simbahan." "Ku... kung hindi dahil kay Padre Damaso? tanong ng nagtatakang si Linares. "Nasa mga kamay ni Padre Damaso ang lahat. Kung magpapakababa si Crisostomo at hihingi ng tawad kay Padre Damaso, baka sakaling magbago ang isip nito. Tandaan nating Ninong ni Maria Clara ang dating kura ng San Diego." "A ... at kung hindi po magpatawad si Padre Damaso?" gumagaralgal ang tinig na tanong uli ni Kapitan Tiago. "Tiyak na muunawaan ni Maria Clara ang lahat. Naniniwala akong susundin niya ang kaniyang Ninong." Madaling tumindig si Maria Clara at matapos humingi ng paumanhin ay mabilis itong pumasok sa silid kasunod si Victoria. Kasabay ng pagsara ng pinto sa kwarto ng dalaga. may mga yabag namang mariring na papanhik sa sala. Nagulat ang lahat nang bumulaga si Ibarra. Binati ng binata si Kapitan Tiago na nag-abot naman ng kamay subalit inilayo ang tanaw upang huwag ipakita ang mga mata nitong nagngingilid sa luha. Nagbigay galang din ito sa pamamagitan ng bahagyang pagyukod sa karibal niyang si Linares.

"Natutuwa ako at hindi na kayo ekskomulgado, bati ni Padre Salvi sa kadarating na binata. Nakangiting nagpasalamat si Ibarra at matapos batiin ang bawat isa ay tumabi ito kay Sinang. Tinanong ni Ibarra si Sinang kung galit sa kanya si Maria dahil parang ayaw makipag-usap ito sa kanya. Ipinangako ni Sinang na maaari niyang makausap ito sa sumusunod na gabi dahil siya ang tokang sumama dito sa

KABANATA 52: Ang Mapalad na Baraha

Mahuhulo sa pinag-uusapan ng mga anino sa madilim na libingan na may mga mabibigat na plano silang nais isakatuparan. "Sasalakay kami sa kwartel upang ipamukha sa mga gwardia sibil na ang mga ama namin ay may mga anak na handang tumindig, lumaban at maghiganti." Nagsugal si Elias at Lucas para malaman kung sino ang aalis. Natalo si Elias. Dali-daling umalis si Elias.

Ilang minuto pa at narinig niya ang batingaw, na naghuhudyat ng ika- walo, ang oras ng mga kaluluwa. Nakapagtatakang hindi nakikipagsugal si Lucas sa kaluluwa, at hindi nakikipag-usap sa nakalibing. Sa halip ay nagdarasal. Unti-unting pumapatak ang ulan at tumindig si Lucas para pumunta sa sinisilungang bubungang yero. ating pag-asa. Samantala nag-uusap ang nagrondang militar: "Wala tayong maikulong na katulong ng kura. Wala na ring mga kriminal na makita. Si Elias na lang ang Nahuli nilang naglalakad si Lucas at tinanong ito kung kilala si Elias. Nang sabihin nitong hindi ay pinaalis. Tinanong naman ang ikalawang magdaraan at sinabi nitong hinahabol daw niya ang gumulpi sakapatid; may pilat daw sa mukha at ang pangalan ay Elias. Mabilis na hinabol ng mga gwardia ang naunang tinanong ngunit hindi ito inabutan.

KABANATA 53: Ang Mabuting Araw Ay Nababanaag sa Umaga

Pinag-usapang mabuti ng mga mamamayan ang mga di-umano'y nakita at narinig sa sementeryo nang nagdaang gabi. May mga nakakita ng nakasinding kandila at mga kaluluwang naglalakad, may nakarinig ng mga daing ng kaluluwa, at marami pang magulo at di-magkamayaw na mga istorya. Samantala, sa pagdalaw ni Don Filipino sa may karamdamang Tandang Tacio ay marami rin silang napag-usapan-mga pagbabagong nagaganap sa kaisipan at buhay ng mga tao. Nagbitiw na pala sa tungkulin ang butihing bise-alkalde dahil para lamang daw siyang tau-tauhan sa bayan na di-nangyayari ang nais. Kapag may ipinaaresto siyang gwardia sibil, pakakawalan naman kinabukasan. Binanggit nila sa kanilang pag-uusap ang mga umuusbong na karunungan, mga bagong pagtatanong, mga panulat na namumulat sa mga bagong isipan. "May nababanaagan nang munting liwanag sa mga Pilipino. Dapat silang ganyakin. Dapat silang parangalan. Dapat itaguyod ang kaunlaran ng isip at pagsulong ng katarungang kanilang ipinikipaglaban." Ito ang sabi ng matanda.

"Iba po ang loobin ng mga maykapangyarihan. "Kailangang yumuko siya dahil sa itinatayong Tingnan ninyo si Crisostomo na nagpapakababa sa kahit anong bagay na maibigan ng maykapangyarihan." paaralan. Kayo ang awtoridad na kailangang palakasin para ang pag-aabuso ay matigil. Kung paninindigan ninyo ito, maraming susuporta sa inyo." "May tatlong uri ng pag-unlad," paliwanag pa ng matanda, "ang nangunguna, ang sumasabay, at ang nahuhuli sa pagsama sa agos. Ang mga Heswitas ay kasama sa nahuhuli, ngunit masasabing mas nahuhuli ang mga Dominiko dahil, 300 daang taong nahuhuli ang Pilipinas sa ngalan ng pandaigdig na kaunlaran." "Sa palagay ko, pumapasok tayo sa panahon ng pakikipagtunggali. Dapat mamili ang lipunan natin kung padadala sa nakaraan o yayakap sa hinaharap." "Ano po ang opinyon ninyo?" tanong ni Don Filipino. "Maaaring ipalagay mong mali ako. Tunay na malubha ang sakit ko, at kahit nabibilang na ang araw ko ay mangangarap pa rin ako. Alam mo ba, Don Filipino, na napakasakit makitang marami sa ating mga kalalakihan ang may pagtinging mababa pa rin sa mga kababaihan, maraming kababaihan naman ang napapabayaang pamamahay at mga pamilya dahil sa pagnonobena sa simbahan. "Kawawa ang mga batang walang modelong makita at walang mapagbatayan ng magandang asal at kaunlarang espirituwal. Para sa akin ang kaunlaran ng bayan ay dapat pasimulan ng kalalakihan at kababaihan ng komunidad."

Hinangaang mabuti ni Don Filipino ang matanda sa kanyang malalim na pananaw at malawak na pagmamahal sa kapwa.

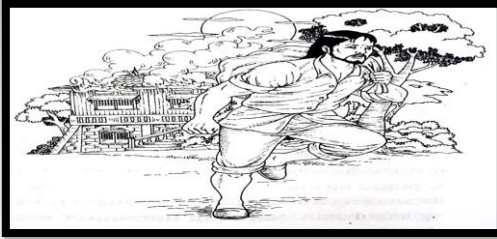
KABANATA 54: Lahat ng Lihim ay Nabubunyag

Nagmamadaling tumungo si Padre Salvi sa tahanan ng alperes dahil may mahalaga raw siyang sasabihin. Hindi tungkol sa mga kambing na sumisira ng bakod at halaman ng alperes, kundi tungkol sa paglusob sa kwartel noong gabing iyon. May babaeng nagsabi nito sa kura sa kumpisalan, kaya hindi niya maibunyag kung sino. Humingi ang kurang mga sundalong magbabantay sa kanya at pinapaghanda naman ang alperes sa kwartel. May bangka raw na tila nagmamanman, ngunit sa sandaling iyon wala silang bangkang nakita. Samantala, si Elias naman ay dali-dali ring pumunta sa tahanan ni Ibarra para balaan ito ng nabalita niyang paglusob sa kwartel. Para raw hindi mapaghinalaan ang binata, kailangang lisanin niya ang bahay at lumayo. Ngunit kailangan din muna niyang sunugin ang mga papeles na maaaring magpahamak sa kanya, mga

sulat ng kamag-anak, mga sinulat niyang hindi dapat mabasa ng mga kaaway. Saan ako dapat magpunta?" tanong ni Therra. Sinagot ni Elias na pumunta siya sa karating bayan o sa Maynila o sa bahay ng ilang opisyal ng pamahalaan, kahit saan. Ang mahalaga'y malaman ng lahat na siya'y hindi namuno sa pagsalakay. "Kung ako kaya ang magsumbong ng paglusob "Natitiyak kong lilibakin kayo ng mamamayan. Babansagan kayong traydor." "Ano ang dapat kong gawin?" "Ngayon din po ay kailangang umalis kayo. At tutulong po ako sa paglilikom ng inyong mga papeles." Tinutulungan ni Elias si Ibarra sa paghagilap sa mga papeles nang may mabasa siyang pangalang Pedro Eibarramendia. "Siya ang lolo ko," wika ni Ibarra, "Bakit, kilala mo ba siya?" "Si Pedro Eibarramendia po ang walang awang nag-akusa sa lolo ko at naging dahilan ng lahat ng kapighatian ng aming angkan." "Ikinalulungkot ko. Wala akong alam sa ipinagbibintang mo sa lolo ko." "Mabuti pa kayo at may mga nagmamahal. Ako ay dinuduru-duro ng lipunan. Mabuti pa'y wakasan na natin ang lahat." Sinunggaban ni Elias ang dalawang punyal sa lamesa "Kung magtutunggali tayo, paano ang ating ipinaglalaban? Paano ang pagpapatayo ng paaralan? Paano ang kabataang pag-asa ng bayan?" Binitawan ni Elias ang mga punyal at mabilis na linisan ang tahanan ni Ibarra.

KABANATA 55: Ang Pagkakagulo

Sa pagtugtog ng alas otso ng orasan, ang inaasahang putukan ay narinig sa buong bayan. Si Padre Salvi na nasa bahay nina Kapitan Tiago ay tumago sa likod ng malaking haligi. Lahat sa pamamahay-sina Maria Clara, Tiya Isabel, Linares, Sinang at Kapitan Tiago ay sindak na sindak rin. Si Ibarra na kararating lamang ang kalmado. Nang tumigil ang putukan, biglang humahangos na dumating ang alperes at niyaya ang kura na sumama sa kanya. Sumunod sa pagbaba si Ibarra at hindi nakinig sa pigil ni Tiya Isabel. Sa pagdaan niya sa tapat ng kwartel, naririnig niya ang mga yabag, sigaw at palo na nangyayari sa loob. "Sa kulungan iyan! Posasan, posasan! Barilin ang sinumang lalaban!" Matuling umuwi ang binata at naghanda sa pag-alis. Tinikom ang mga pera, alahas, baril at patalim at ipinahandang madali ang kabayo. Hindi pa siya nakakapanaog ay dumating ang dalawang gwardia sibil at siya'y inaresto. Sa kabilang dako, si Elias ay tatakbo sa gubat na gulong-gulo ang isip.

. Naalaala na naman niya ang Mangyari sa kanyang mga kaanak, ang mga kasawiang sinapit ng mga ito. Biglang napabalik siya sa sarili nang marinig ang malakas na putok. Dagling tumungo sa bahay ni Ibarra at sumilip sa bintana. Nagkalat at tila hinalughog ang buong kwarto. Tinipon niya sa sako ang mga salapi, alahas, mga dokumento at mahahalagang papeles, pati larawan ni Maria Clara. Nang tatalilis na siya, binusan ng gas buhat sa gasera ang mga natitirang kalat at tumalon sa bintanang dala ang sako. Nagliyab agad ang kuwarto ni Crisostomo. Pati laboratoryo ay naabot at sa isang iglap, natupok ang ikalawang palapag. Dumating ang sekretaryo ng munisipyo at nagpupumilit na makapanhik, "Paraan! Paraan! Kailangang mailigtas ang mga papeles ng iyong amo. "May permiso ba kayo? Kung wala, hindi kayo makapapanhik. Dumating ang mga gwardia sibil na parang mga haring nag-akyat sa bahay. Hindi mapigilan ng mga katulong dahil nakakasa ang mga baril. Ngunit pagkarating ng mga sundalo sa itaas, inihit sila ng ubo sa usok na nanggagaling sa kisame at dingding. Patakbo silang bumaba para makaligtas sa naglalagablab na apoy. Sigawan ang mga kapitbahay at katulong sa malaking sunog na nangyari, na nagpatupok sa matandang bahay na matagal ding iginalang ng mamamayan.

KABANATA 56: Mga Sabi-sabi at mga Kuro-kuro

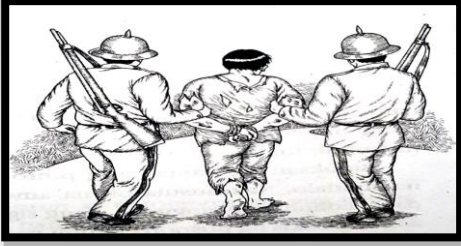

Maatikabong kwentuhan ng mga mamamayan ang pangyayari ng nagdaang gabi. Sina Hermana Pute Hermana Rufa, mga katulong, mga babae't lalaki ay nagbibigay ng iba't ibang kuru-kuro. Nagrambulan ang alperes at kura. Dinakip ang bise-alkalde. Tumanan si Ibarra at Maria Clara at hinabol ni Kapitan Tiago Naghiganti ang mga Intsik. May isang nagsabi na pagkabalita raw ni Crisostomo na ipakakasal si Maria Clara kay Linares ay nag-aalsa ito at gustong patayin lahat ng mga Espanyol.

Nagimbal pa uli ang mga mamamayan nang may nakakita sa nakabiting bangkay ni Lucas. Nagtungo sa bahay nito si Elias, at pagkatapos ay sa simbahan para hanapin ang sakristan mayor, "hindi ng kabanalan kundi ng kasamaan." "Nariyan po ba ang Sakristan Mayor?" tanong ni Elias sa katulong "Natutulog siya, Puyat kagabi." "Nasaan siya?" "Hayun, natutulog. Hindi mo ba alam na nilusob kagabi ang kumbento?"

Nang magising ang Sakristan Mayor, sinabi ng binata na nais niyang magpamisa--hindi raw para sa isang patay nguni't para sa isang malapit nang mamatay. Nang tanungin ng Sakristan Mayor ang pangalan ng binata, sinabi niyang Elias at tila nagitla ang sacristan.

KABANATA 57: Ang mga Talunan

Makahayop ang ginagawang pagpaparusa sa mga bilanggo sa kwartel. Si Bruno ay patay na. Nagkalat ang mga pinahirapan, duguan, bali-bali ang mga buto at lansag ang laman. Ang mga guwardiya sibil ay matatamlay na palakad-lakad sa may pinto ng tribunal. Binabalaan nilang kulatahin ng kanilang mga baril ang mga pangahas na batang tumitiyad o nagpapasanan upang makasilip sa puwang ng mga rehas. Ang bulwagan ay di masayang gaya noong pinag-uusapan ang palatuntunan ng pista ng bayan-ngayon ay malungkot at maalingasngas. Sa hapag ay makikitang abalang-abala sa pagsulat ang directorcillo, dalawang kawaning tagasulat at ilang kawal. Ang alperes ay nagyayao't dito at manaka-naka ay mabalasik na sumusulyap sa gawing pinto- Si Donya Consolacion, na nakaupo sa isang sulok ay naghihikab, at sa gayo'y kinakikitaan siya ng maitim na bukang bibig at sungki-sungking ngipin. Binigyang pahintulot ng alperes na kanyang asawa, na nagmabuting asal gawa ng kanyang tagumpay, upang makaharap siya sa pagkuhang tanong at marahil din naman sa pagpapahirap na gagawin sa mga nahuli. Ang kapitan ay lungkot na lungkot.

Ang kanyang silyon, yaong silyong nasa ilalim ng larawan ng makapangyarihang Hari sa Espanya, ay walang laman at tila inilalaan sa ibang tao. Mag-iikasiyam na nang dumating ang kura na namumutla at nakakunot ang kilay. "Mabuti po naman at di kayo nabalam!" ang bati sa kanya ng alperes. "Ibig ko pa sanang huwag nang dumalo," ang marahang itinugon ni Padre Salvi na di pinansin ang tinig-pakutya ng kausap. "Ako po'y lubhang nerbiyoso." "Sa dahilang wala ni sino mang dumating dito upang makapanungkulan, ay inisip kong ang inyong pagdalo ay-Di kaila sa inyo na ngayong hapon sila aalis. Dalawa na lamang ang natitirang buhay, si Tarsilo at si Andong. Tinatanong na pilit si Tarsilo kung si Crisostomo nga ang nag-utos sa pag-lusob sa kwartel, at sinabi ng bilanggo na hindi niya nakakausap ang pinagbibintangan. Katulong pa ang matandang Donya Consolacion sa paglalitog kay Tarsilo. Pinagbuti ng gwardia ang paghampas sa utos ng Donya. "Lintik lang ang walang ganti,"s 'aw ni Tarsilo. "Mga Huday! Gaganti ako sa inyo!" Unti-unting ibinababa ang ulo ni Tarsilo sa balong maputik, unti-unti para raw kumanta. "Ayaw po niyang magsalita. Umuungol lang." "Tarsilo, aamin ka na ba?" "Tinyente, nagkikisay si Tarsilo," sabi ng gwardia, "Itataas ko na po ba?"

"Nagdudugo po ang bibig at ilong," sabi ng gwardia. "Patay na po yata." Pagkatapos ng maraming pagpapahirap, namata, si Tarsilo. Si Andong ang sumunod na inusisa na kasabay ng katakut-takot na hampas din at ang sabi nito'y ang dapat daw sisihin ay ang biyenang niya na kinatatakutan Hindi daw siya isang pilibustero. Iniutos na dalhin ang kawawang lalaki, pati ang biyenang, sa kapitolyo.

KABANATA 58: Ang Isinumpa

Agad kumalat sa bayan ang balitang ililipat ng kulungan ang mga bilanggo kaya't ang mga kamag-anak ng mga bilanggo ay nagpalipat- lipat sa kumbento, sa kwartel, at sa munisipyo nang nananangis habang nagmamakaawa at umaasang mapigil ang paglilipat. Subalit anumang pananangis at pakikiusap nila ay walang nagawa dahil inilipat din ang mga bilanggo sakay ng isang kariton. Dahil dito, ang galit ng mga kamag-anak ay nabunton kay Ibarra. Sinisi siya, pinagbabato, at pinagsisigawan nang masasakit na salita dahil sa bintang na siya ang nagpasimuno sa paglusob na nagpahamak sa mga bilanggo. Wala ni isa mang kaibigan o mahal sa buhay ang nagpakita o nagtanggol kay Ibarra. Nakita rin niya ang usok sa labi ng kanyang nasunog na bahay. Labis ang kanyang kalungkutan dahil ngayo'y naniniwala siyang wala na siyang bayan, ni tahanan, walang nagmamahal, walang kaibigan, ni kinabukasan. Kailangang madoble o matriples ang bilang ng nagbabantay nang makasigurong Bato ng Gibraltar na di matitinag ang kwartel ng kapangyarihan at ang alkalde? Wala kang anumang maririnig sa

Ang mahalaga ay nakulong ang bise niya at laki niya hindi nabanggit ang pangalan niya sa mga problema. Kahit mainit ang sikat ng araw, marami pa rin ang gustong maki-usyoso sa kahihinatnan ng mga bilanggo. Ang masayahing si Doray na asawa ng nabilanggong Bise Alkalde ay naroroon at pawisang kilik ang nag-iisang anak na sanggol. Sa mga naroroon, mapapansin si Kapitana Tinay na habang umaatungal ay tanong naman ang tanong kung saan na naroon ang nag-iisa niyang anak na si Antonio Kahabag-habag din ang anyo ni Kapitana Maria na pilit na umaakyat sa pader masilip lamang ang kambal niyang anak. "Sobra na talaga! Dapat tayong magkaisa!" nanggigigil na sigaw ng biyenang babae ni Andong. "Wala silang karapatang huli hin at ikulong si Andong sa salang pag-upo sa ilalim ng puno ng saging! Ano sila hilo? Huwag ko silang makikitang maupo sa ilalim ng puno ng aming akasya at maghahalo ang balat sa tinalupan."

"Si Don Crisostomo ang dapat sisihin," isang nanonood "Oo nga si Don Crisostomo!" "Oo nga, o nga!" sigaw ng marami, Naalaala ni Crisostomo, nang dumaan sa tapa ng tupok na bahay niya, ang masayang kamans, un nawalang pag-ibig at mga kaibigan, ang bansang sas pag-alayan ng kinabukasan, Nagbalik sa alaala ng binata ang mapagmahal niyang mga magulang at ang masaya nilang tahanan, ang mga Pasko, mga Bagong Taon, mga pista, mga regalong tinanggap niya, Pinilit niyang ngumiti ngunit hindi napigilan ang mga luha ng tumulo. Wala nang tahanan, wala pa ring pag-ibig, kaibigan at bansang mapag-aalayan ng kinabukasan, Napadaan din ang kariton sa tahanan ni Tandang Tacio na malungkot na nagmamasid. Kinabukasan, natagpuang isa na siyang malamig na bangkay.

KABANATA 59: Pagmamahal sa Bayan at sa Sarili

Nang ilathala ang mga pangyayari sa pahayagan pabor sa kura at alperes at tinutuligsa si Ibarra at ang mga pinagbibintangang lumusob sa kwartel Lingid sa marami, ligalig na ligalig ang mga pani sa takbo ng mga pangyayari. Kung may pangalas nga namang lumusob sa mga kumbentong kinaroroonan Padre Salvi, tiyak na may makakaisip ding lumusoo sa kani-kanilang kumbento. Hindi nagdalawang-isip ang mga probinsiyal ng bawat grupo ng mga relihiyoso. Ipinasabi nilang susuporta sila sa pamahalaan. Sa isang kumbento, ganito ang tema ng usapan "Magpasalamat tayo at nakakatulong tayo sa kapayapaan ng bansa. Patotoo lang na tulad ni Padre Salvi, mahalaga ang papel na ginagampanan natin "Kung nagtagumpay ang paglusob, saan kaya dadamputin ngayon ang Kapitan Heneral? "Magpasalamat siya't may isang militar sa lalong kasusulong ng Simbahan at Estado." "Kailangang magdiwang tayo sa kumbentong ito Gaudeamus! Magsaya tayo! Mabuhay si Padre Salvi!

"Mabuhay! Mabuhay! Mabuhay! Sa isa pang kumbento, ganito naman ang mapapakinggan "Ano ang sinabi ko sa inyo, sa Ateneo nagtapos ang Crisostomo Ibarrang yan. Isa siyang pilibusterona hinubog ng mga paring Heswital Mga relihiyosong sumisira sa ating mga kabataan.

Nakapag-abuloy lang ng kaunting kaalaman sa kalawakan sa tulong ng kanilang obserbatoryo ay nag-aasta na silang parang bibung-bibo." "Ano naman ang masasabi mo sa mga Franciscano?" "Sa palagay ko, nakukuha ng mga kaibigan natin ang pabor na dapat lang talagang mapunta sa kanila Tulad ng mga opinyon ng mga periodista. Napansin siguro ninyong bidang-bida ngayon si Padre Salvi, Baka nga maging obispo ito kung mga pabor na komentaryo ang pagbabasihan mo. Sa tahanan ni Kapitan Tinong at kabiya ng Tinchang, sinisising mabuti ng babae ang pakikipag- kaibigan ng asawa kay Crisostomo at ngayon daw ay baka masangkot pa sila sa bintang. Sa isang pagtitipon naman ng mga Espanyol, pinag-uusapang hindi raw pala eskwelahan ang ipinatatayo ni Ibarra kundi isang kanlungan sa pakikipaglaban "Pakikipaglaban? Kanino?" tanong ng isang taga kumbento. "Sa mga Espanol na katulad natin." "Hindi ba't Español din daw ang Ibarrang iyan? Bakit niya tayo lalabanan?"

"Pihadong hindi purong Español. Walang katutubo ang nakakaunawa ng pagsasagawa ng isang rebolusyon. Utak ipa ang mga katutubo. Laging paglusob ang nasa isip gayong napakahina pa ng mga pakpak "Dati-rati, galit ako sa mga kura at mga militar. Pero ngayon na nagapi nila ang paglusob ng mga pilibustero, ako na purong Espanyola ay lubos na humahanga sa kanila." "Ang hirap sa Kapitan Heneral, lubos na naging mapagbigay. Pero ngayon, nadala na siya sa kunwari ay magandang ipinakita sa kanya ng traidor na Ibarrang iyan. Kaya ngayon, basta kaibigan ni Ibarra ang darating dito ay malalagot." "Alam mo bang si Kapitan Tinong na nag- iimbitang mahigpit kay Ibarra ay nagregalo daw ng singsing kanina sa Kapitan Heneral ?" Nang gabing iyon inanyayahan ng Kapitan Heneral ang ilang taga-Tondo at kalapit na pook. Sinasabing maaaring ito ay imbitasyon sa kamatayan dahil ang isa sa sinundo ng gwardia sibil ay si Kapitan Tinong.

KABANATA 60: Ang Kasal ni Maria

Masayang-masaya si Kapitan Tiyago sapagkat sa kabila ng naging kaugnayan niya at ng kanyang pamilya kay Ibarra ay hindi siya nadakip o naikulong di tulad ng sinapit ng ilan niyang mga kakilalang gaya ni Kapitan Tinong na umuwing maysakit pagkatapos ng ilang araw na" pagbabakasyon" sa gusali ng pamahalaan. Kinikilala ni Kapitan Tiyago na ang nangyari sa kanya ay himala ng birhen subalit inisip din niyang may kinalaman dito ang impluwensiya ni Linares na ipakakasal niya kay Maria Clara. Dumating sina Linares, Donya Victorina, at Don Tiburcio para mapag-usapan ang kasal.

Kinabukasa'y isang marangyang handaan ang nangyari sa tahanan ni Kapitan Tiyago. Doo'y napag-usapan ng mga panauhin ang sinapit ni Ibarra. Sinabi ni Tinyente Guevara na dapat sana'y napawalang-sala si Ibarra kung hindi sa liham ng isang dalaga (na walang iba kundi si Maria Clara) na nagdiin sa kanya sapagkat inamin ni Ibarra na siya nga ang sumulat ng mga liham na ito.

Nang natapos ang kasayahan ay palihim na nagtagpo sa balkonahe sina Ibarra at Maria Clara. Sinabi ni Ibarra na dumaan siya para ipaalam sa dalaga na pinatatawad niya ito. Subalit ipinagtapat naman ni Maria Clara ang tunay na dahilan kung bakit niya nagawang ibigay ang mga liham ni Ibarra sa kanya. Isang nilalang ang nagbanta sa kanyang ibigay ang mga liham ni Ibarra kapalit ng dalawang liham na sinulat ng kanyang ina at nagtataglay ng isang napakalaking lihim tungkol sa kanyang pagkatao; si Padre Damaso ang kanyang tunay na ama. Nagawa niya ang bagay na nagpahamak kay Ibarra para mailigtas sa kahihiyan.

KABANATA 61: Tugisan sa Lawa

Pagkatapos makapag-usap nina Crisostomo at Maria Clara ay nagpatuloy na sa paglalayag sina Elias at Crisostomo habang pinag-uusapan ang kani-kanilang pananaw ukol sa buhay, sa pamilya, at sa bayan. Iminungkahi ni Elias ang pangingibang-bayan ni Ibarra upang mabuhay siya nang tahimik sa nalalabi pa niyang mga araw. Sinabi ni Ibarra na kung mangingibang- bansa siya ay isasama si Elias at magturingan silang magkapatid subalit tumanggi ang huli at sinabing handa siyang magtiis at mamatay nang dahil sa bayan hangga't ang mga Pilipino ay hindi pa nabibigkis ng pagkakaisa.

Pagkatapos makapag-usap nina Crisostomo at Maria Clara ay nagpatuloy na sa paglalayag sina Elias at Crisostomo habang pinag-uusapan ang kani-kanilang pananaw ukol sa buhay, sa pamilya, at sa bayan. Iminungkahi ni Elias ang pangingibang-bayan ni Ibarra upang mabuhay siya nang tahimik sa nalalabi pa niyang mga

Sinabi ni Ibarra na kung mangingibang- bansa siya ay isasama si Elias at magturingan silang magkapatid subalit tumanggi ang huli at sinabing handa siyang magtiis at mamatay nang dahil sa bayan hangga't ang mga Pilipino ay hindi pa nabibigkis ng pagkakaisa. Dito nagkaroon ng magkasalungat na pananaw tungkol sa pakikipaglaban ang dalawa. Ayaw ni Elias na gumamit ng marahas na paraan habang may nakikita pa siyang kaunting pag-asa sa tao samantalang si Ibarra ay namulat na sa nakasusuklam na kanser na ngumangatngat sa lipunan, nananalasa sa bayan, kaya't kailangang sugpuin maging sa marahas na paraan. Habang nag-uusap ay napadaan sila sa palasyo ng gobernador-heneral, at napansin nila ang pagkakagulo ng mga sundalo. Tinakpan ni Elias ng damo si Ibarra upang hindi makita. Nagpatuloy sila sa paglalayag hanggang sa makita sila ng lantsa ng patrolya na humarang sa kanilang landas. Dito nagsimula ang habulan o tugisan sa lawa. Nang masusukol na sila ay nagdesisyon si Elias na tumalon at magpahabol upang mailigtas ni Ibarra ang sarili. Pinagbabaril siya ng mga sundalo tuwing lulutang hanggang sa tuluyan na siyang hindi lumutang. Isang bangkero ang nagbalitang nakakita siya ng ilang patak ng dugo sa may pampang subalit hindi siya pinaniwalaan ng mga nakarinig.

KABANATA 62: Nagpaliwanag si Padre Damaso

Maraming regalo sa kasal ni Maria Clara ang tinitingnan ni Tiya Isabel ngunit wala raw halaga ito sa kanya, ang sabi ng dalaga. Napansin ng dumating na Padre Damaso ang malaking kalungkutan ng inaanak at ito'y pinilit na aluin. "Talaga bang mahal mo ako, Ninong?" "Mahal kita Maria, mahal na mahal." "Kung talagang mahal mo 'ko Ninong, ipahinto mo ang kasal ko. "Kung hindi mo ito gagawin ay tiyak na magpapakamatay ako, Ninong. Tulungan ninyo 'ko. Kung buhay pa si Crisostomo, maaari po akong lumaban, umasa at manindigan kahit na mapakasal ako sa iba.

Tiyak na may maririnig pa rin akong balita sa kaniya. Siya ang lahat sa buhay ko, Ninong. Pero ngayong pinatay na nila si Crisostomo, ano pa Ninong ang dahilan upang mabuhay ako?" "Hindi ba kaligayahan mo, ihang, makasal kay Linares?" "Plano ko, Ninong na pagkatapos ng kasal ay hanapin ko si Crisostomo. Pero ngayong patay na siya, gugustuhin ko na pong pumasok sa kumbento o magpapakamatay kaysa pakasal sa taong hindi ko naman minamahal." "Mahal mo ba talaga si Crisostomo?"

"Siya ang buhay at kalangitan ko. Ninong, Siya lang ang mamahalin ko at wala nang iba pa." "Patawarin mo ako, Maria. Naging mapilit ako Inisip ko ang kinabukasan mo na hindi na binigyang pansin kung liligaya ka bukas at sa panahong makakasama mo sa isang bubong ang espaso mo. A alam kong isang mabuting ginoo ang kababata mo pero isa siyang Pilipino na hindi igagalang ng Espanyang bansa ko." "Ngayong nabalitang namatay na siya, bayaan mo, Ninong, na magmadre ako. Ayoko, Ninong na magsuot ng maskara at pakasal sa hindi ko naman minamahal. Pakiusapan mo si Linares, sabihin mong magmamadre ako. Huwag na ninyong ituloy pa ang kasal. Parang awa mo, Ninong. Unawain mo ang damdamin ko. Intindihin mo ang pagdurusa ko." "Hindi dapat na pumasok ka sa kumbento, iha. Marami kang hindi nalalaman sa buhay ng mga relihiyoso. Sa kumbento, pag-umiyak ka, walang makaririnig sa iyo kundi mga dingding na bato. Dito sa labas, marami kang matatakbuhan. "Maganda ka, iha, at bata pa. Makakalimutan mo rin si Crisostomo. Maghihilom din ang sugat mo kung pakakasal ka sa inererekomenda namin sa iyo. Sumunod ka na sa payo ko." Hinihikayat pa siyang magbago ng isip ng pari ngunit matigas ang sabi niyang "Pagmamadre o kamatayan" kaya pumayag na rin si Padre Damaso.

Napag-isa ang pari sa asotea at luhaang bumulong, "Dumating na ang panahong ipinapataw sa akin ang parusa dahil sa mga kasalanan ko. Panginoon, huwag po ninyong idamay sa parusa ang mahal kong anak na dalaga!"

KABANATA 63: Noche Buena

Sa paanan ng bundok makikita ang isang matanda, anak nito at asawa, at mga apong naglalaro. May at lumapit sa matanda. binatilyong tila nanghihina pa ang bumangon sa higaan "Gusto ko po sanang madalaw ang aking ina lalo na ngayong noche buena. Kahit na pritong isda lamang ang handa niya, basta sama-sama kami pati ng aking kapatid na si Crispin, ay masayang-masaya na siya." "Baka mapahamak ka, Basilio. Darating ang mga anak ko pang iba at ako'y may handang baboy-damo." "Salamat po, Lolo," . "sabi ni Basilio, "babalik po ako at kasama ko na ang kapatid ko." Kahit pagod na pagod sa kalalakad, pinilit ni Basilio marating ang dampa. Subalit wala roon ang kaniyang ina. Wala rin doon ang bunsong kapatid niya. Sa katatanong, nagimbal si Basilio sa balitang nasiraan ng bait ang pinakamamahal niyang ina. Nagpaikut-ikot sa bayan si Basilio. Nagpunta siya sa simbahan, sa mga eskinitang naiilawan. Pero bigo siya. Sa pagod ay napaupo na lang siya sa gilid ng naiilawang karsada. Ang hapo niyang katawan ay mukhang bibigay na sa antok at pagod nang maulinigan niya ang malungkot na awitin ng isang babae.

Minsan itong bahalakhak at minsang hahagulgol. Biglang tindig si Basilio dala ang tungkod na sanga. Sinundan-sundan niya si Sisa, sinundan-sundan niya ang pinakamamahal na ina. "Inay ko, inay ko!" pigil na iyak ni Basilio na paika-ikang sumunod sa baliw.

Kumubli sumandali si Basilio sa likod ng poste ng ilaw nang makitang tumapat ang hinahabol sa harapan ng kwartel."

"Hoy! Alperes! Lumabas ka rito! Ilabas mo si Crispin at si Basilio! Hoy! Alperes! Kaarawan ko naman ngayon, iaginaldo mo na lang sila! May dala akong bulalak ng kalabasa at sariwang sarsalida. Hoy! Alperes! Pauwiin mo na sila! Kung hindi, isusumbong kita sa kura!" Nanginginig ang buong katawan ni Sisa nang makitang lumabas ang dalawang gwardiya. Sa matinding takot ay napaorong ito at nagtatakbo. Sa pangambang mawalay sa paningin ang ina, hinabol ni Basilio si Sisa. "Lumayo kayo! Parang awa na ninyo. Huwag ninyong kukunin si Basilio. Huwag ninyong papatayin si Crispin. Pareho silang mababait. Hindi kami magnanakaw. Walang ninanakaw si Crispin. Pareho silang mababait. Hindi kami magnanakaw. Walang ninanakaw si Crispin. Huwag ninyong kukunin si Basilio." Naabutan niya ito sa pinto ng libingan sa kagubatan ngunit isinara ng babae ang pintuan. Kahindik-hindik ang pag-iyak ng baliw. Umakyat sa tarangkahan si Basilio at tumalon sa kabila at nakuhang mayakap ang kawawang ina.

"Basilio? Basilio!" Nakilalang saglit ng ina ang anak, ngunit sa sidhi ng damdamin ay pumikit at namatay Lumapit kay Basilio ang isang sugatang lalaki na dalawang araw na raw nagtatago sa libingan. "Itabi bangkay ng iyong ina at kami ay sunugin mo. Hukayin mo sa may puno ng balite ang kayamanan mo ako sa man nakita ang at mag-aral ka. "Mamamatay akong di maningning na pagbubukang-liwayway sa aking Inang- Bayan. Kayong makakikita, batiin ninyo siya-at huwag kalilimutan ang mga nabulid sa dilim ng gabi." Pagkaraan ng mga dalawang oras, may natanawan ang mga taong usok na mula sa libingan. Galit si Ermana Rufa na nagsabi, "Sino kayang pilibustero ang nagkakaingin sa oras na ito ng Misa de Gallo? Barbaro! Siguradong hindi ka na makaaalis sa purgatoryo.

KABANATA 64: Ang Katapusan ng Noli Me Tangere

Sa pagwawakas ng nobela, ang lahat halos ng tauhan ay naiwang sawimpalad maliban sa alperes na nakabalik sa Espanya at tumaas ang ranggo at kay Padre Salvi na nagkaroon ng bagong posisyon.

Si Padre Damaso ay labis na nagdamdam sa utos ng kataas-taasang reberendo na ilipat siya sa isang parokya sa napakalayong lalawigan kaya't kinabukasan siya ay natagpuang patay. Si Kapitan Tiyago ay nalulong sa baraha, sabong, at paghitit ng opium. Si Linares ay namatay dahil sa disenterya. At ang kaawa-awang si Maria Clara ay napabalitang patay na subalit ang mga balitang tulad nito patungkol sa kanya ay hindi makompirma. Ang mga kaawa-awang kuwento tungkol sa mga nangyari sa kanya nang siya'y magmongha, at iba pang masasakit na pangyayaring sa kanyang buhay ay itinago na lamang ng makakapal na bakod ng monasteryo hanggang sa wala nang nabalitaan tungkol sa kanya.

Suriin/Talakayin

Pag-unawa sa Binasa

Panuto: Sagutin ang sumusunod na tanong sa ibaba.

1. Isa-isahin ang mga kabanata, anong damdaming namayani sa iyo pagkatapos mong basahin ang mga ito? Magbigay ng dalawang damdamin at ipaliwanag.
2. Ano-anong aral ang iniwan ng mga kabanatang tinalakay sa mga mambabasa?
3. Magbigay ng isang tagpo mula sa mga kabanatang nabasa na tumimo sa iyong puso at ipaliwanag.
3. Ano-anong mahalagang katotohanan ang naisiwalat sa huling mga kabanata? Ano-ano ang nangyari sa mga tauhang nakilala natin sa *Noli Me Tangere*?
4. Paano mo mailalarawan ang pagwawakas ng nobela?
5. Batay sa mga nabasa, natutunan, at damdaming napukaw sa iyo sa nobelang ito, masasabi mo bang tunay na makabuluhan ang mga oras o panahong ginugol mo sa pagbabasa ng bawat kabanata nito? Ipaliwanag.

Isaisip

Isang nobelang panlipunan ang *Noli Me Tangere* na isinulat ng ating pambansang bayani, si Dr. Jose P. Rizal. Naglalaman ng mga ugali, paniniwala, kahinaan at katatagan ng mga Pilipino noong panahon ng Español. Malikhaing inilarawan ang bawat pakikipagtunggali ng mga Pilipino sa lipunang ginalawan nila noon at maaaring hanggang sa kasalukuyan. Nadarama ang suliranin at tagumpay lalo na ng mga pangunahing tauhan hanggang sa marating ang kasukdulan ng pangyayari.

Isagawa

Gawain 1: Ipaliwanag Mo!

Panuto: Hanapin mula sa mga kabanatang itinampok ang mga kaisipang nailahad at ipaliwanag o bigyang patunay ang pagkaganap nito sa mga kabanata.

KAISIPANG NAKAPALOOB	BILANG NG KABANATA	PAGPAPALIWANAG O PAGPAPATUNAY
1. pamamalakad ng pamahalaan		
2. paniniwala sa Diyos		
3. kalupitan ng kapwa		
4. kayamanan		
5. kahirapan		

Karagdagang Gawain

Panuto: Ayusin ang mga ginulong titik na nasa kahon upang maibigay ang kahulugan ng mahirap na salita. Gamitin ito sa pangungusap pagkatapos.

- iginiit - inptiil _____
- naibsan - naabwnas _____
- marusing - dimunasg _____
- paglusob - gapasklyaa _____
- lulan - kasya _____
- nagapi - otnala _____
- masangkot - aydmaam _____
- nagimbal - knataot _____
- napipinto - allnpitaa _____
- kakatwa - ikakaba _____

Alamin

1. Nagagamit ang mga angkop na ekspresyon sa: pagpapaliwanag, paghahambing at pagbibigay-opinyon.
2. Naihahambing ang katangian ng isang ina noon at sa kasalukuyan batay sa napanood na dulang pantelebisyon o pampelikula.
3. Naipaliliwanag ang kahalagahan ng pagtupad sa tungkulin ng ina at ng anak.
4. Nasusuri ang pinanood na dulang panteatro na naka-*video clip* batay sa pamantayan.

Balikan

Panuto: Ang mga tauhang nakahanay sa loob ng kahon ay nagbibigay-kulay sa kabuoan ng nobela. Mula sa mga kabanata ay nabatid natin kung ano ang kinahinatnan ng bawat isa sa kanila. Tukuyin kung sino sa mga tauhan sa ibaba ang inilalarawan sa bawat bilang. Isulat ang sagot sa patlang.

alperes/komandante	Donya Consolacion	Donya Victorina
Kapitan Tiyago	Linares	Padre Damaso
Padre Salvi	Sisa	Maria Clara
		Tiya Sabel

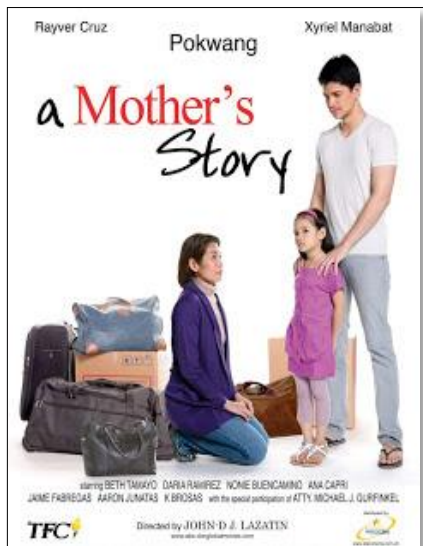
- ____ 1. Inililipat siya ng parokya sa isang napakalayong lalawigan. Dinamdang niya ito nang labis kaya kinabukasan ay natagpuan siyang patay sa kanyang higaan.
- ____ 2. Bumalik sa Espanya bilang probisyonal na medyor. Iniwan ang kanyang asawa sa Pilipinas.
- ____ 3. Namayat siya, nanimdim, at naging mapaghinala. Nalulong sa baraha at sabong at paghitit ng opium at hindi na rin sumasama sa mga pamamanata sa Antipolo at hindi na rin nagpapamisa.
- ____ 4. Nanirahan na rin sa Maynila at habang hinihintay ang pagbaba ng order para sa bago niyang tungkulin ay malimit siyang magsermon sa kapilya ng monasteryo ng Sta. Clara.
- ____ 5. Pinauwi na ni Kapitan Tiyago sa Malabon para doon na manirahan dala ang lahat ng gamit ni Maria Clara.
- ____ 6. Nahilig sa pagpapatakbo ng karwahe, madalas siyang maaksidente dahil sa kalabuan ng mata, kaya't nagsalamin siya subalit naging katatakutan.
- ____ 7. Namatay dahil sa disenterya at sa maling panggagamot ng kanyang pinsan sa kanya.
- ____ 8. Nang maiwan ng kanyang asawang nagtungo sa Espanya ay nalulong sa paglalasing at pananabako kaya't pinagkatakan tuloy ng mga bata at dalaga.
- ____ 9. Pumasok sa monasteryo upang magmongha subalit iba't ibang kuwento ng kasawiang hindi naman makumpirma ang naglabasan patungkol sa kanya.
- ____ 10. Nabaliw subalit sa kahuli-hulihang sandali bago ang kanyang kamatayan ay nanumbalik ang katinuan nang makita at hinagkan siya ng duguang anak.

Tuklasin

Si Sisa ay larawan ng isang tipikal na inang Pilipina. Bagama't ang kanilang pamilya ay kapos sa buhay, masasalamain sa akda na siya ay tutok sa kanyang mga anak. Gagawin niya ang lahat alang-alang sa kabutihan at kapakanan ng kanyang mga supling. Di-maitatwang sa kasalukuyan, ang tipikal na imahen ng isang ina bilang tagapangalaga ng tanahan at ang mga anak ay unti-unti nang nabago bunga rin ng impluwensiya ng mga pagpapahalagang kanluranin at sanhi na rin ng mga pagbabago sa buhay ng pamilyang Pilipino. Sa panahon natin ngayon, tanggap na ang mga ina ng tahanan na dapat ay siyang inaasahang mag-aaruga at magpapalaki sa mga anak sa loob ng tahanan ay umaalis ng bahay araw-araw upang maghanap-buhay. Marami na rin sa kanila ngayon ang napipilitang magtungo sa ibang bansa upang doon ay magtrabaho.

Bilang pag-uugnay ay bumuo ka ng isang masusing paghahambing ng mga katangian ng ina noon na masasalamain sa katauhan ni Sisa at ng katangian ng ina sa kasalukuyan batay sa iyong napanood na dulang pantelebisyon o pampelikula sa tulong ng kwentong nasa ibaba.

Buod ng *A Mother's Story*

Nagsimula ito noong nagtatrabaho pa si Medy bilang isang makeup artist ng isang *concert star* sa Pilipinas. Mayroon siyang dalawang anak, isang lalaki at isang babae. Walang trabaho ang asawa niya. Pumunta siyang Amerika nang magka-concert doon ang *concert star*. Doon niya nakita ang dati niyang kaklase na si Helen. Nakumbinsi si Medy na mas makakabuti ang manatili sa Amerika bilang isang *illegal migrant worker* kasi mas mataas ang sweldo kumpara sa Pilipinas.

Nagtrabaho si Medy bilang isang *front desk operator* sa isang *dance studio*. Agad naman ito nasanay sa trabaho niya at nagustuhan pa siya ng mga estudyante, lalo na yung isang batang nagngangalang Cherry. Ipinapadala niya ang sweldo niya sa pamilya niya, ngunit hindi na naging sapat ito nang magkasakit ang bunso niyang anak.

<https://www.imdb.com/title/tt2155227/plotsummary>

Sinabihan siya ni Helen na magtrabaho na lang siya bilang isang *stay-in housekeeper* sa isang pamilya. Sinunod niya ito. Pero nang magtrabaho siya roon, wala na siyang ibang natanggap kundi abuso. Pinagbawalan siyang matawagan ang kanyang pamilya at tinago ang *passport* niya. Nalalampasan lang niya ang buhay niya roon dahil sa anak ng mga amo niyang si Cherry. Pinapadala niya ang pera sa pamilya niya sa tulong ni Helen.

Makalipas ang pitong taon ay tumakas na siya sa mga amo niya. Tinulungan siya ni Cherry na makuha ang pasaporte niya. Humingi siya ng tulong sa isang abogadong nagngangalang Atty. Michael J. Gurfinkel na nagsabing may karapatan siyang ipaglaban ang sarili niya at kasuhan ang pamilya. Nalaman din niya na hindi lahat ng sweldo niya ay nakakarating sa pamilya niya.

Pag-uwi niya sa Pilipinas, nalaman niyang may iba ng kinakasama ang asawa niya at iniwan niya ang mga anak nila sa nanay niya na si Choleng. Natuwa ang anak niyang babae dahil nakilala na rin niya sa wakas ang nanay niya. Masama naman ang loob ng panganay niya dahil sa tagal na nawala siya. Nag-*file* si Medy ng annulment.

Naintindihan lamang siya ng pamilya niya noong ikinuwento niya ang hirap na naranasan niya habang nasa Amerika. Nakatanggap din si Medy ng tawag mula kay Atty. Gurfinkel na nagsabing nanalo si Medy sa mga kasong isinampa niya sa dati niyang amo. Nakakuha din siya ng pera mula doon. Nagsilbi itong simula para sa pamilya niya. Pagkatapos ng Pasko ay umalis ang kanyang panganay para magtrabaho sa ibang bansa para sa kinabukasan nila.

Suriin/Talakayin

Matapos mabasa at maunawaan ang buod ng “A Mother’s Story”, pag-aralan muna natin ang mga ekspresyong angkop sa pagpapaliwanag, paghahambing at pagbibigay-opinyon upang mas lalo mong maintindihan ang araling ito.

Pagpapaliwanag - ito’y ginagamit natin sa pagpapatunay ng katotohanan ng isang bagay upang makapanghikayat

Pagbibigay–opinyon - ito ay pagbibigay ng sariling ideya batay sa nabasa, napakinggan o sariling pananaw

Paghahambing – ito’y tumutukoy sa pagkukumpara ng magkatulad o magkaibang antas ng pangngalan gamit ang pang-uri.

Ang mga sumusunod ay halimbawa ng mga ekspresyon:

Sa pagpapahayag ng sariling opinyon o pananaw tungkol sa isang isyu ay maaring gumagamit ng pahayag kagaya ng mga sumusunod:

✓ sa tingin
ko/ni/ng	✓ akala ko/ni/ng	✓ maaari po bang
magdagdag
✓ akala ko/ni/ng	✓ ang masasabi
ko	✓ mabuti sana
ngunit
✓ palagay ko	✓ ang
pagkakaalam
ko	✓ ikinalulungkot
ko sapagkat
✓ paniniwala
ko/ni/ng	✓ ayon sa nabasa
ko	✓ hindi ako sang-
ayon <u>dahil</u>
✓ sa ganang akin	✓ mahusay ang
sinabi mo at	✓ hindi totooong
✓ sa pananaw
ko/ni/ng	✓ ako man ay	✓ mabuti sana
ngunit
✓ para sa akin	✓ kung ako ang
tatanungin	✓ nauunawaan
kita subalit
✓ inaakala ko	✓ maaari po bang
magbigay ng	
✓ naisip ko	✓ aking mungkahi	
✓ ayon sa		
✓ batay sa		
✓ sang-ayon
sa/ <u>kay</u>		

Sa paghahambing ay maaring gumagamit ng pahayag kagaya ng mga sumusunod:

magkatulad	di-gaano	kawangis...	higit
mas	di-hamak	kaparis	gaya
tulad			

Sa pagpapaliwanag o pagpapatunay ay maaring gumagamit ng pahayag kagaya ng mga sumusunod:

kaya	kung kaya	kung gayon
bagaman	sa madaling salita	samakatuwid
bilang karagdagan		

Natukoy mo na rin ang mga ekspresyong angkop sa pagpapaliwanag, paghahambing at pagbibigay-opinyon. Ngayon ay kailangan nating matiyak ang lawak ng iyong natutuhan.

Gawain 1: Ihambing Mo!

Panuto: Basahin ang buod ng pelikulang “A Mother’s Story”. Gamit ang mga **ekspresyong angkop sa paghahambing**, kumpletuhin ang dayagram sa pamamagitan ng paghahambing ng katangian ni Sisa at ni Medy na pangunahing tauhan ng pelikula bilang ina noon at sa kasalukuyan.

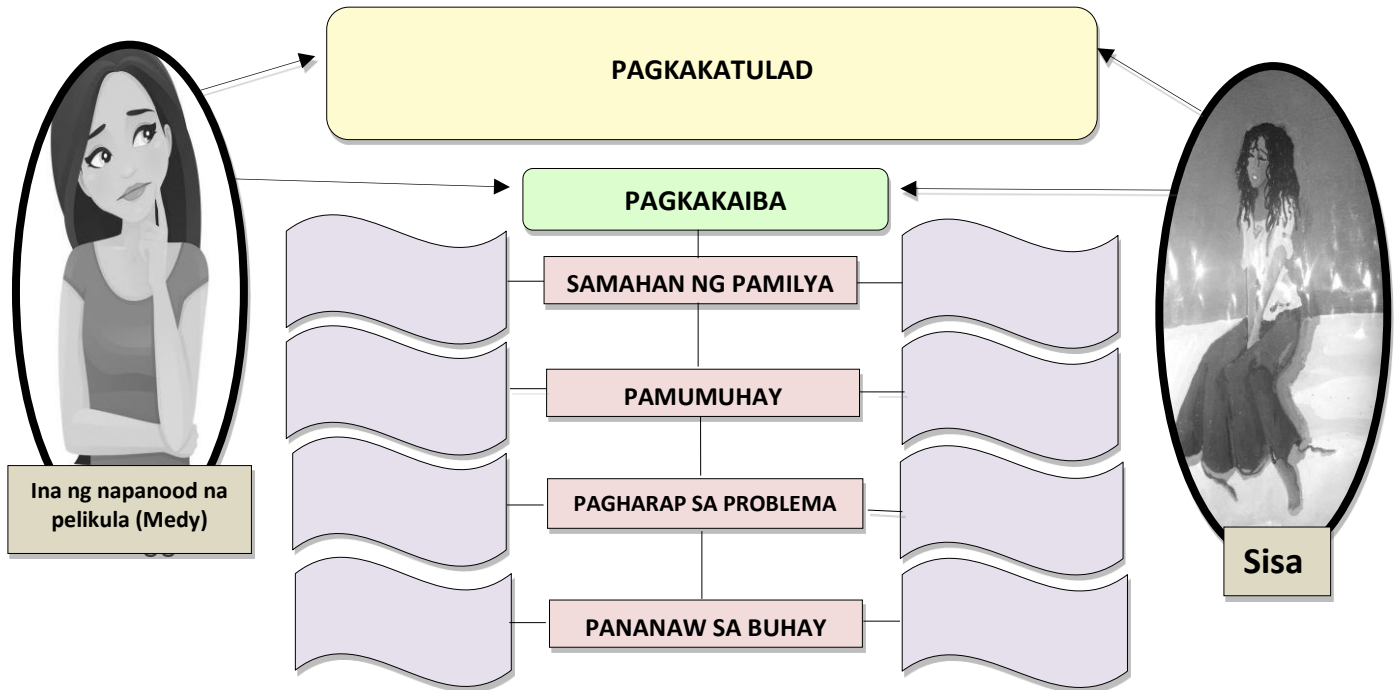
Gamitin ang mga sumusunod sa ekspresyon sa paghahambing:

magkatulad
mas
tulad

di-gaano
di-hamak
di-gaano

kawangis...
kaparis

higit
gaya

Gawain 2: Ilahad Mo

Panuto: Balikan ang Kabanata 63, ang Noche Buena. Silipin ang mga pangyayari sa pagtatagpo nina Basilio at ang kanyang inang si Sisa. Sagutan ang mga sumusunod na katanungan sa pamamagitan ng pagdudugtong gamit ang mga **ekspresyong ginagamit sa pagbibigay-opinyon**.

1. Naniniwala ka bang nagampanan nina Sisa at Basilio ang kani-kanilang tungkulin bilang isang ina at anak? Ipaliwanag ang iyong sagot.

Sa tingin ko, _____

2. Kung ikaw si Basilio, paano mo matutupad ang iyong mga tungkulin bilang isang anak?

Sa palagay ko, _____

3. Kung ikaw si Sisa, paano mo matutupad ang iyong mga tungkulin bilang isang ina?

Kung ako ang tatanungin, _____

Gawain 3: Patunayan Mo!

Panuto: Gamit ang mga halimbawang **ekspresyong angkop sa pagpapaliwaang o pagpapatunay** sa loob ng kahon, sagutin ang mga katanungan at isulat ang sagot sa nakalaang espasyo sa ibaba nito. Huwag kalimutang salungguhitan ang mga ekspresyong ginamit.

kaya	kung kaya	kung gayon
bagaman	sa madaling salita	samakatuwid
	bilang karagdagan	

Gaano ba kahalaga
ang pagganap ng tungkulin mo
bilang isang anak?

Ipaliwanag ang iyong
sagot.

Blank lined area for writing the answer to the first question.

Masasabi mo bang
nagampanan ng iyong ina
ang kanyang tungkulin?

Ipaliwanag ang
iyong sagot.

Blank lined area for writing the answer to the second question.

Pagyamanin/Karagdagang Gawain

Panuto: Magsaliksik at magbasa ng isang dulang panteatro at suriin ito batay sa sumusunod:
(Isulat sa short bondpaper at sundin ang pormat sa ibaba. Huwag kalimutang isulat ang pangalan, taon, pangkat at bilang ng modyul.)

A. Pamagat:

B. May-akda:

C. Sanggunian:

D. Talasalitaan:

(Salungguhitan ang mga mahihirap na salita sa loob ng pangungusap.)

Mahirap na Salita	Kahulugan	Pangungusap
1.		
2.		
3.		
4.		
5.		

E. Pagsusuring Pangnilalaman

Gawing gabay ang mga sumusunod sa pagsusuri: **(Isang talata sa bawat gabay na tanong)**

1. Ilahad ang tema o paksa, mga tauhan o karakter at tagpuan o panahon ng dulang binasa.
2. Paano sinimulan, ipinagpatuloy at winakasan ang dula?
3. Ilahad ang kaisipan o ideyang taglay ang nahihinuha sa akda.

Tayahin

Panuto: Basahin at unawain ang bawat katanungan at piliin ang titik ng tamang sagot batay sa hinihingi nito. Isulat ang sagot sa isang buong papel. (Huwag kalimutang isulat ang pangalan, taon, pangkat at bilang ng modyul.)

1. Alin sa sumusunod ang pinakamabigat na tungkulin ng ina sa mga anak?
 - A. ang diktahan ang pamilya
 - B. ang mahalin ang kanilang asawa
 - C. ang mamumuno sa loob ng tahanan
 - D. ang mahalin, turuan, at alagaan ang mga anak
2. Alin sa sumusunod ang pinakamabigat na tungkulin ng anak para sa kanilang ina?
 - A. mag-aral nang mabuti
 - B. maging responsable sa buhay
 - C. mahalin at igalang ang kanilang ina
 - D. lahat nang nabanggit
3. Si Sisa ay simbolo ng inang Pilipino na sa pagmamahal nang husto ay nasiraan ng ulo. Bilang isang anak, ano ang iyong tungkulin sa suliraning ito?
 - A. Hahayaan ang amang lutasin ang problema.
 - B. Ikulong ang ina para hindi makapanakit ng iba.
 - C. Ipamukha sa ama ang pagka-iresponsible nito.
 - D. Humingi ng tulong sa gobyerno para mapagamot ang ina.
4. Sa iyong palagay, may pagkakaiba ba ang papel dapat gampanan ng mga ina noon at ngayon?
 - A. Oo, dahil ang mga ina noon ay mahina at nasa bahay lamang.
 - B. Oo, dahil malaki ang pagbaba ng estilo ng pamumuhay noon at ngayon.
 - C. Walang pinagkaiba, kahit na may pagkakaiba ng estilo ng pamumuhay at mas pinakikinggan.
 - D. Walang pinagkaiba sapagkat ang pagiging ina ay hindi lamang isang responsibilidad kundi isang napakaimportanteng papel sa buhay na dapat gampanan.

Para sa bilang 5-8

(1) Panauhin ni Ibarra si Elias. (2) Minsan na ninyong iniligtas ang aking buhay kaya wala kayong dapat na ipagpasalamat sa akin. (3) Kung tutuusin ay hindi pa ako nakaganti ng utang na loob sa inyo at ako po ay narito upang may ipakiusap sa inyo." ang bungad ni Elias. (4) Hiningi ni Elias sa binata na ipaglimhin nito ang pagbibigay niya ng babala sa kanya. (5) Ipinaliwanag din niya na dapat pa ring mag-ingat si Ibarra sapagkat sa lahat ng dako ay mayroong kaaway." (6) Batas ng buhay ang di pagkakasundo. (7) Lahat tayo'y may kalaban, mula sa maliit na kulisap hanggang sa mga tao; mula sa pinakadukha hanggang sa lalong mayaman at makapangyarihan.

5. Alin sa mga pangungusap sa itaas ang positibong katangian ni Elias?
 - A. 1
 - B. 2
 - C. 3
 - D. 4
6. Mula sa pangungusap bilang 5, ano ang ipinahiwatig ni Elias kay Ibarra?
 - A. nananakot
 - B. nagbabanta
 - C. nagpapaalala
 - D. nanunumbat
7. Sa papel na ginampanan ni Elias, anong mahalagang katangian mayroon siya?
 - A. mapagtanim ng galit
 - B. manggagamit
 - C. may kababaang loob
 - D. marunong tumanaw ng utang na loob

8. Kung ikaw ang nasa katayuan ni Elias, gagawin mo ba ang pagtanaw ng utang na loob sa taong nakagawa ng kabutihan sa iyo?
- Oo, dahil ito ang nararapat gawin.
 - Oo, dahil gusto kong ipakita na mabait din ako
 - Hindi, dahil wala akong pakialam sa kanya
 - Hindi, dahil kagustuhan naman niya iyon

Para sa bilang 9-11

Basahin ang talata.

Sa tingin ko, may magaganda at masasamang epekto ang pagsasama ng simbahan at estado. Ang pagbabalanse ng pagiging maka-Diyos at makatao, at masama naman kung umabuso sa kapangyarihan ang kahit isa sa kanila. Tulad halimbawa ng ating bayan, ang bansang Pilipinas. Ito ay isang kristiyanong bansa sa Asya na dati ay pinagsama ang simbahan at gobyerno ngunit ngayon ay magkahiwalay na. Oo nga na may mga batas ang gobyerno na sinalungat ng simbahan, ngunit hindi magkakaintindihan dahil 'di naman sila nakikibahagi sa kani- kanilang panig. Kung kaya, ang dapat nilang gawin ay magkaintindihan at hingin at desiisyon ng nasasakupan para maipakita ang pagiging demokratiko, malaya at pagkaayos ng bansa.

9. Aling salita o parirala sa talata ang ginamit bilang ekspresyon sa paghahambing?
- sa tingin ko
 - halimbawa
 - tulad
 - kung gayon
10. Aling salita o parirala sa talata ang ginamit bilang ekspresyon sa pagbibigay-opinyon?
- sa tingin ko
 - halimbawa
 - tulad
 - kung gayon
11. Aling salita o parirala sa talata ang ginamit bilang ekspresyon sa pagpapaliwanag o pagpapatunay?
- sa tingin ko
 - halimbawa
 - tulad
 - kung kaya

Para sa bilang 12-15

"Mamamatay ako na di makikita ang pagbubukang liwayway sa aking bayan! Kayong nakamamalas sa kanya, batiin ninyo siya at huwag ninyong kalimutan ang nangabulid sa dilim ng gabi."

12. Ano ang kaisipang nakapaloob sa pahayag?
- kahirapan
 - kalupitan sa kapwa
 - kayamanan
 - pamamalakad ng pamahalaan
13. Ang **pagbubukang-liwayway** sa aking bayan ay patungkol sa:
- kinabukasan ng bayan
 - kalayaan ng bayan
 - kaluwagan ng bayan
 - kuwentong bayan
14. Sa kabuuan ng pahayag ay nananaig sa mamababasa ang:
- pagkaawa
 - pagkatakot
 - pagkalito
 - pagpapahalaga
15. Ito ay pinakaangkop na pamagat sa pahayag na binasa.
- Huling Panawagan
 - Paalam sa Inang Bayan
 - Tagubiin sa Kabataan
 - Ang mga Nangabulid